

מקורות

□ יצחק שילת (מהדיר), איגרות הרמב"ם, מהדורה מדויקת של האיגרות העבריות והערביות (כולל התשובות שבעניני אמונות ודעות) על פי כל כתבי-היד הידועים בעולם עם תרגומים, מבואות, הערות והקבלות, א-ב, ירושלים התשמ"ז-התשמ"ח, הוצאת מעליות, ליד ישיבת 'ברכת משה', מעלה אדומים, תשיט + 4 עמודים.

אסופה מלאה של אגרות הרמב"ם במקור ובתרגום, מנוקד, מפוסק ומבואר, עם אפאראט מדעי של מראי מקום וחילופי נוסח. לאגרות צורפו תשובות הרמב"ם בענייני אמונות ודעות. בחלק מן האגרות הושמטו הדיונים ההלכתיים. בדרך זו ניתנים המקורות למעמדו הציבורי והחברתי של הרמב"ם ולהשקפותיו הרוחניות מתוך אגרותיו ותשובותיו. לכל אגרת ותשובה הוקדם מבוא ובו בירורים עקרוניים לנוסח המקור, לאמיתותו, למהדורותיו ולמשמעותו בכתבי הרמב"ם. המהדיר מציע הצעות חדשות לקריאת האגרות על יסוד בחינה ביקורתית של כתבי-היד, והצעות רבות שלו מבהירות סתומות באגרות. התרגום במהדורה זו מנסה לחקות את סגנון יהודה אבן תיבון, מתרגמו הקלאסי של הרמב"ם.

□ נסים דנה (מהדיר), ר' אברהם בן הרמב"ם, ספר המספיק לעובדי השם הוא כתאב כפאיה' אלעאבדין [הכרך השני מתוך החלק השני], רמת-גן תשמ"ט, הוצאת אוניברסיטת בראילן, 346 עמודים.

בספר זה היו כעשרה כרכים, ועד עתה זכה לפירסום מדעי, במקור ובתרגום (לאנגלית), רק הכרך השני של החלק הרביעי (S. Rosenblatt [ed.], *The High Ways to Perfection of Abraham Maimonides*, New York and Baltimore 1927-1938). קטעים אחרים מחיבור חשוב זה של ראב"ם היו פזורים בגניזה וחלק מהם אף פורסמו. במהדורה זו הובאו כמלואם פרקים כד-כו, שהיו הכרך השני מן החלק השני של החיבור, העוסקים בעיקר בענייני תפילה. הפרקים נדונו הרבה בספרות המחקר וחלקם תורגם לעברית בהקשר הדיון בחסידותו של ראב"ם, כנסינונו להנהיג רפורמות בתפילה ובהשפעות האסלאמיות על דרכי עבודת האלוהים בחוגי החסידים היהודים במצרים ובארץ-ישראל בימי-הביניים. מהדורה זו מיוסדת על כתב-יד אוקספורד (קטלוג נויבאוואר מס' 1274). המהדיר הביא את הנוסח ותירגמו, העיר עליו ודן במקורותיו של ראב"ם במקרא, בתלמוד ובחיבורים ההלכתיים של אביו. במבוא סוכמו המחקרים על עולמו הרוחני של ראב"ם המשתקף בחיבורו זה והובאה סקירה דקדוקית קצרה של הלשון הערבית-היהודית של כתב-היד ששימש יסוד למהדורה.

□ אברהם שטאל, מקורות ללימוד התרבות של יהודי המזרח, חלק ב: משפחה, ספר ה: יחסים, ירושלים תשמ"ט, בהוצאת מרכז ההדרכה לספריות ציבוריות בשיתוף המרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח, משרד החינוך והתרבות, 233 עמודים.

ספר זה משלים סדרה של 5 ספרים, הכוללים מאות רבות של מקורות על המשפחה בתרבות יהודי-המזרח, ולהשוואה הובאו מקורות מתרבות היהודים האשכנזים ואף מתרבויות המוסלמים והנוצרים. המקורות לקוחים ממיגוון רחב של סוגי ספרות ועדות, בכתב ובעל-פה, בעברית ובתרגום מלשונות אחרות. הספר הזה כולל מקורות על יחסים בין הורים לבנים, יחס לבן ולבת מתבגרים, חזון, המשפחה הגרעינית, המשפחה המורחבת. נוספו לו מקורות משלימים לספרים הקודמים וכיבליוגראפיה נרחבת (78 עמ') לסדרה כולה. בכך הושלם חלק אחד ממפעל חשוב להכרת תרבותם של יהודי-המזרח ולהשוואתה לתרבות יהודי אשכנז.

מחקרים

□ דינאל קארפי, בתרבות הרנסאנס ובין חומות הגיטו – מחקרים בתולדות היהודים באיטליה במאות הי"ד-הי"ז, תל-אביב תשמ"ט, אוניברסיטת תל-אביב, מפעלים אוניברסיטאיים להוצאה לאור, 303 עמודים.

בספר כונסו 10 מאמרים, שפורסמו בנפרד בשעתם ועתה הם מצורפים כפרקים שונים במסכת אחת. נדונים כאן: ההלוואה בריבית והרפואה, שני עיסוקים מהנפוצים בקרב יהדות איטליה בתקופת הרנסאנס; פעילות למען הישוב בארץ-ישראל ולמען פדיון שבויים; סביב גירוש היהודים ממדינת הכנסייה והקמת הגטאות ברומא ובאנקונה; תקנות קהילת ונציה בדרות שלאחר הקמת הגטו בה; חכמים יהודים בולטים; ועוד. בפרקי הספר הוכנסו שינויים שונים בהשוואה לפרסומם הראשון בנפרד. הפרקים מלווים לרוב בתעודות.

□ רינה דרורי, ראשית המגעים של הספרות היהודית עם הספרות הערבית במאה העשירית, תל-אביב 1988, הוצאת המכון הישראלי לפואטיקה וסמיטיקה על-שם פורטר, אוניברסיטת תל-אביב והוצאת הקיבוץ המאוחד, 242 עמודים.

חיבור העוסק ביצירות שנתחברו בעולם היהודי, הרבני והקראי, שבמרחב התרבות הערבית, עד המחצית הראשונה של המאה העשירית. ביסוד הקורפוס המחקרי המשמש תשתית לחיבור עומדת הנחת יסוד, כי ספרות יהודית הינה כל שנתחבר בידי יוצרים יהודים בתקופה נתונה. לפיכך משולבים בדיון בחיבור זה כל סוגי היצירה היהודית בלשונות שונות, ובכלל זה: פרשנות המקרא, לשון, מסורה, ספרות ההלכה (מונוגראפיות, פירושים ושו"ת), ספרות המדרש, ספרות הנסתר, ההגות, השגות וויכוחים, משלי חוכמה, פיוטים, שירים ואגרות היסטוריות. מכלול זה נדון כרב-מערכת המושפעת מן המתרחש בתרבות הלא-יהודית. המגעים עם הספרות הערבית במזרח העמידו תשתית למבנה חדש של הספרות היהודית והקנו לה נתיבי יצירה חדשים ואפשרויות חדשות להתפתחות. מגעים אלה היו פוריים כראשונה בחוגי היוצרים הקראים שביקשו להם אפיקי כתיבה, דגמי יצירה ותכנים חדשים, כחלק מביקורתם על היהדות הרבנית. בחיבור מודגש התפקיד המכריע שהיה לרב סעדיה גאון באימוץ הדגמים הערביים, בהבאת רפרטואר חדש של סוגים ספרותיים, אידיאולוגיות ספרותיות ומאגר מחודש של פריטים ותבניות ספרותיות לספרות היהודית הרבנית.

□ עדו אבינרי, הניב הארמי של יהודי זאכו – טקסטים בצירוף תרגום עברי, מבוא ומילון, ירושלים תשמ"ט, האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, 261 + VI עמודים. בין הניבים היהודיים של הארמית החדשה (המכונה כפי דובריה 'כורדית', וכפי אחרים 'לשון תרגום') הניב של יהודי זאכו נחשב מעולה ביותר, בהיותו נקי מהשפעת לשונות אחרות. בספר זה הובאו טקסטים בניי זה מן המקרא והתפילה, תפסירים, סיפורי פולקלור, רשיחות יום-יום. הטקסטים מובאים במקורם (חלקם גם באותיות לאטיניות וגם באותיות עבריות) ובתרגום עברי. לטקסטים צורף מילון ארמי-עברי, מבוא והערות. הספר מיעד, למלומד, למי שיועד קצת את השפה ולמתלמד.

□ Norman A. Stillman, *The Language and Culture of the Jews of Sefrou, Morocco: An Ethnolinguistic Study* (Journal of Semitic Studies Monograph, No. 11), University of Manchester 1988, XV + 172 + 12 (maps and plates) pp.

ספר זה עוסק בקהילת צפון, שהיתה אחת הקהילות היהודיות הגדולות במרוקו עד שנים השישים. נקודת המבט למחקר שביסוד הספר – האתנו-לינגוויסטיקה – הינה מיוחדת וחדשנית בתחום חקר קהילות ישראל במזרח. פרופ' סטילמן מתאר את הקהילה מתוך מחקר הלשון הערבית-היהודית של תושביה. בחלקו הראשון של החיבור מתואר המבנה החברתי של הקהילה ולצידו תיאור וניתוח של לשון יהודיה, הן מבחינת חקר הלשונות הערביות והן מבחינת חקר הלשונות היהודיות. בחלקו השני של החיבור הובאו מקורות ללשונם, כפי שנרשמו מפי המידענים, בלשונם המקורית ובתרגום מועד. המקורות מוינו לפי אמות-מידה חברתיות והם עוסקים בהבטים השונים של חיי החיבור והפרטים שבצפרו. המקורות הלינגוויסטיים משרתים גם את המטרה האתנוגראפית. לספר מצורפים ביבליוגראפיה עשירה ומפורטת, מפתח מילים וביטויים בעברית, מפתח כללי, מפות ולוחות.

□ Shirley Berry Isenberg, *India's Bene Israel — A Comprehensive Inquiry and Sourcebook*, Berkeley, Cal. 1988, Judah L. Magnes Museum, XXII (+ 8) + 443 pp.

הגדולה בין שלוש העדות היהודיות שחיו בהודו היא עדת 'בני ישראל' (מנתה כ-20 אלף בשנת 1951). כמה חיבורים נכתבו עליה מהבט היסטורי או אנתרופולוגי. הספר שלפנינו מכון לרכז את כל החומר המפוזר על עדה זו במקורות יהודיים וזרים ולהציע לקורא ספר מקיף. הספר עוסק בתיאוריות על מוצא העדה, בתיעוד המוקדם עליה (המאה ה-17) ובפירוט רב על תולדותיה במאה ה-19 ובמאה ה-20. הספר כולל מקורות רבים, לוחות סטטיסטיים, תצלומים, מפות, מפתחות ועוד.

□ מיכאל קורניאלדי, יהדות אתיופיה, זהות ומסורת, ירושלים תשמ"ט, הוצאת ראובן מס, 312 + יז + XX עמודים.

הספר דן במעמד החוקי וההלכתי של יהודי אתיופיה לאור הספרות היהודית הרבנית, התחיקה והמשפט בישראל וכן המסורת והמנהגים של העדה עצמה. התיעוד העיקרי הקשור בסוגיה זו מובא כאן לרוב בפירוט ולפעמים במלואו. כן כולל הספר מבוא היסטורי מאת ד"ר סטיבן קפלן, מפתחות, ביבליוגרפיה ותקציר באנגלית.

□ שלמה וייל, אמונות ומנהגים דתיים של יהודי אתיופיה בישראל, ירושלים תשמ"ט, הוצאת המכון לחקר הטיפוח בחינוך, בית-הספר לחינוך, האוניברסיטה העברית, 147+20 עמודים.

מחקר שמטרתו לתעד את תהליך ההסתגלות של עולים מאתיופיה וילדיהם למערכת האמונות והמנהגים הדתיים, הנלמדים במערכת החינוך בישראל.

קבצים

□ מנחם בן-ששון (עורך), ספונות — מחקרים ומקורות לתולדות קהילות ישראל במזרח, סדרה חדשה, ספר רביעי (יט), ירושלים תשמ"ט, הוצאת מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח, 388 + XI עמודים.

מחצית הכרך ממלאים שני מחקרים על כתר ארם צובה: על מלאכת הספר בכתר (מאת מרדכי גלצר) ורשימות מ"ד קאסטו המנוח על הכתר (מאת יוסף עופר). המאמרים האחרים בכרך זה הם: על שיטת פרשנות התלמוד של מגורשי ספרד — דניאל בויראין; דיני כתובה במארוקו במ' ה-16 — משה עמאר; מפנקס ב"ד בקושטא בשנת 1839 — לאה בורנשטיין-מקובצקי; מארכיון קהילה כפרית אחת בתימן — יהודה רצהבי; תוספות לפרשת טמעה בכיל בתימן — יהודה רצהבי; כתבי הרמ"ע מפאנו בקבלה — יוסף אביבי.

□ צבי אנקורי (עורך), מליסבון לשלונקי וקושטא — 450 שנה להגירה הגדולה מזרחה עם החלת האינקוויזיציה בפורטוגאל (1536) (יהודי יוון לדורותם, ה), תל-אביב תשמ"ח, אוניברסיטת תל-אביב, הקתדרה להיסטוריה ותרבות של יהודי שלונקי ויוון, 154 עמודים.

בשנת 1536 החלה הגירה ניכרת של אנוסים מפורטוגאל, שרבים מהם הגיעו לממלכה העות'מאנית וחוללו שינויים בחיי הקהילות היהודיות שבה. 8 המאמרים שבקובץ זה עוסקים בהבטים השונים של פרשה זו. צבי אנקורי — הקדים דברים על הרקע ההיסטורי של הגירה זו; רבקה כהן עוסקת — בשלושה מאמרים — בהבטים חברתיים של ההגירה הפורטוגאלית; חנה יעקבסון — בהשלכות על התפתחות התעשייה; לאה בורנשטיין-מקובצקי — בדון יוסף נשיא; מאיר צבי בניה — בר' משה אלמושנינו; רות למדן — בחרם על נמל אנקונה.

□ ישראל ברטל (עורך), משה בדורו — על משה מונטיפיורי ופעליו, אסופת מאמרים, ירושלים תשמ"ז, משגב ירושלים, המכון לחקר מורשת יהדות ספרד והמזרח, 42 + XLVII עמודים.

הקונגרס הבינלאומי השני לחקר מורשת יהדות ספרד והמזרח (חורף תשמ"ה) ייחד מקום מרכזי לדיון בדמותו של מ' מונטיפיורי, ודיונים אלה רוכזו בספר שלפנינו. במרכז הקובץ

מאמריהם של ישראל ברטל (בעברית) וווייאן ד' ליפמן (באנגלית), נוסף להם באים דיונים קצרים בהבטים שונים בדמות זו, מאת: סוניה ל' ליפמן, אריה מורגנשטרן, יהושע קניאל, רות קרק. הקובץ הוא דו-לשוני (בעברית ובאנגלית).

Joseph A.D. Sutton, *Aleppo Chronicles — The Story of the Unique Sephardeem of the Ancient Near East — in Their Own Words*, New York 1988, Thayer-Jacoby, xxii + 576 pp.

עיקרו של הספר — 52 קטעי זכרונות מפי יהודים יוצאי חלב או צאצאיהם, המשתייכים לרוב לקהילה החלבית שבברוקלין. בזכרונות אלו מצוי מידע מעניין על חיי היהודים בחלב, דרכי הגירתם לארה"ב והחברה החלבית בניו יורק כיום. המחבר הוסיף 11 פרקי מבוא, האמורים לספק 'פרספקטיבה היסטורית', וכן שורה של נספחים, ביניהם: על כתר ארם-צובה, על אשכנזים וספרדים, על הערבית-היהודית של יהודי חלב. הספר הינו כרך משלים לספרו הקודם של המחבר, *Magic Carpet: Aleppo-in-Flatbush*, שהופיע בשנת 1979 ובו תיאר את החברה של יהודי חלב בניו יורק ותולדות הגירתם.

Sources for the History of the Jews in Spain — I: The Jews in Barcelona 1213-1291, Regesta of Documents from the Archivo Capitular; compiled by María Cinta Mafié; edited and introduced by Yom Tov Assis, Jerusalem 1988, Ginzei Am Olam — The Central Archives for the History of the Jewish People and Hispania Judaica, The Hebrew University of Jerusalem, The Henk Schusheim Memorial series, 219 pp.

עזר

בקובץ זה נפתחת סדרה חדשה של רישום תיעוד לתולדות היהודים מתוך ארכיונים בעולם, מפעל היוזם עלידי הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, ירושלים. בקובץ מובאים 497 סיכומים של תעודות מתוך ארכיון הקאפיטולאר בבארצלונה, המתעדות בעיקר עסקי כספים הקשורים ביהודי אראגון בתקופה של צמיחה כלכלית ותרבותית הן של המלכות והן של היהודים בה. על כל תעודה ניתן תיאור טכני וסיכום קצר של תוכנה בספרדית, בתוספת התאריך בלאטינית כבמקור. הקובץ יקל על חקר חיי הכלכלה של יהודי אראגון בפרט ותולדות היהודים בספרד במאה ה-13 ככלל. הסדרה מבטיחה לסייע לחוקרים את תולדות עם ישראל בתפוצותיו, הזקוקים לחומר ארכיוני שהגישה אליו מוגבלת בגלל קשיי מרחק, שפה וכתב ובגלל הקושי לאתר תעודות ספורות על היהודים בתוך ים של תעודות בנושאים אחרים.

אברהם שטאל, יהדות המזרח — ספרים, חומר חזותי ואורקולי, מהדורה עשירית מתוקנת, ירושלים תשמ"ט, בהוצאת מרכז ההדרכה לספריות ציבוריות בשיתוף המרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח, משרד החינוך והתרבות, ובית-הספר לעובדי הוראה בכירים, 169 עמודים.

זו רשימה שימושית של ספרים ועזרים על יהדות-המזרח, המיועדת לעוסקים בחינוך ובתרבות, ועל-כן כלולים בה הפריטים הזמינים והמעורבנים, ללא כוונה להקיף הכל. הרשימה סדורה לפי פרקים רגיונאליים, ובכל פרק מדורים נושאים. רשימות אלה יוצאות כמפעל של קבע, המתעדכן תדיר, משנת תשכ"ט.

חומש עם תרגום גרוזי, בראשית, שמות, תירגמו: אברהם ממיסטבלוב, גרשון בן-אורן (ציצואשווילי), תמר ממיסטבלוב-קזראשווילי, בעריכת המתרגמים, עורך ראשי: א' ממיסטבלוב, תל-אביב תשמ"ח, תשמ"ט.

שני כרכים ראשונים של תרגום החומש לגרוזית, הראשון שנעשה בידי יהודים. קדמו לו תרגומים לגרוזית אשר נעשו בידי נוצרים וניכרת בהם מגמתיות כנסייתית, על-כן לא תמיד הם מקובלים על היהודים. התרגומים הקודמים, שהם נדירים ביותר, הם לגרוזית קלאסית ואין הקורא המצוי בגרוזית עכשווית רץ בהם. מכאן הצורך בתרגום חדש. המתרגמים, שהם סופרים עולים מגרוזיה, מעלים על עבודתם, כי השתדלו שהתרגום יהיה מדויק ככל האפשר ורק כשהיה הכרח בכך להבנת הכתוב הרשו לעצמם לסטות מהמקור. לפעמים הוסיפו הערות-שוליים להסבר. לספר שמות צורפו גם תוכן הפרשיות וכן ההפטרות לפי נוסח ספרד. המנהיג הרוחני של העדה, הרב רפאל אלאשווילי, צירף את המלצתו לספר.